دا وروسته په شلمې پېړۍ کې و، چې ایران په رسمي ډول د پارس د هېواد نوم شو. دا هم د یادولو وړ ده، چې د هغو شپاړسو هېوادونو په ډله کې چې په اوستايي دورو کې یاد شوي دي او دمخه یې یادونه شوې ده، پارس د هېواد په توګه نه دی یاد شوی. له همدې امله به و، چې هخامنشي واکمنو د اریانه له یادولو نه ډډه کوله او شاید هغه یې یو بل هېواد باله، لکه وروسته چې ساسانیانو د پارتیا نوم په خراسان سره عوض او عام کړ.

خراسان:

د خراسان په اړه د لاندې ټکو په پام کې نیول ضروري دي. لومړی دا چې دغه نوم د پاړس د کوم ساساني واکمن له خوا اېښودل شوی، لکه چې دمخه ویل شوي د ساسانیانو اصلي مؤسس اردشیر و، چې په ۲۲۶م کې یې ځان وروسته له هغه پاچا اعلام کړ، چې د پارتیانو لښکرو ته یې په درېیم ځل جګړه کې په سوسیانه کې ماتې ورکړه او د هغو پلازمېنه ستیسیفون (Ctesiphon) یې ونیوه. پاړسیان له اول نه د پارتیانو مخالف وو، پارتیان په اصل کې د داهي (Dahi) قوم د پارني یا اپرني (Aparni) څانګې خلک وو، چې د ساکا مساګیتا قوم ته منسوب وو، چې په دهستان کې د پوونده وو په شان اوسېدل او پاړسیانو د هغو واکمنی

SABAWOON.COM

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

بېګانه ګڼله. که څه هم هغوی څه کم پېنځه پېړۍ واکمني وکړه او د پاړسیانو ژبه یې هم زده کړې وه. د دوی ترمېنځ د بېګانه توب بل غټ ټکی دیني عقیده وه. ساکا په لمر معتقد وو او پارسیان زرتشتي وو. دا هم معلومه نه ده، چې دوی به د ساسانیانو د لاس بري په وخت کې زرتشتي شوي وي. شاید نه وي شوي، ځکه لکه چې زر به ولیدل شي د سیستان ساکا د عربو د یرغل په وخت کې نه زرتشتي او نه بودایي وو. دوی په ځانله محلي خدای زون (Zun) معتقد وو.

بل غټ ټکی د خراسان نوم دی د لمر خاته ملک په مانا، ځکه چې خراسان د ساسانیانو د هېواد یاني پارس په ختیځه کې پروت دی. داسې ښکاري، چې ساسانیانو پارتیه ددې لپاره خراسان ونوموله، چې د ساکا هویت له مېنځه یوسي، ځکه چې خراسان جغرافیوي مفهوم لري چې نسبت یې د هغه او سېدونکیو ته نه کېږي. زموږ په عصر کې هم اروپایان لویدیځه اسیا د منځنۍ ختیځ او ختیځه اسیا د لیرې ختیځ په نومونو یادوي، خو نه دغه نومونه او نه خراسان د خپلو اوسېدونکیو معرف کېدلی شي. دا په دغسې حال کې چې پارتیه د ساکا د خلکو هېواد پېژندل شوی و او پارسیانو ورته اشکانیان ویل.

د خراسان په اړه بل غټ ټکی دا دی، چې هغه د

SABAWOON.COM

ساسانيانو تر لاس لاندې هېواد و، نه خپلواک هېواد. بل دا چې خراسان ورو ورو پراخ شوی او د پېړيو په بهير کې يې نور ملکونه په غېږ کې نيولي دي. د ساسانيانو په وخت کې د پارتيه پلازمېنه ستيسيفن (Ctesiphon) هم ترک شو او پرځای يې د خراسان والي يا مرزبان زياتره وخت نيشاپور خپل مرکز غوره کاوه او د عربو د يرغل په وخت کې د خراسان مرکز د مرو ښار و، چې هغه په ټول ختيځ کې د عربو په غټ مرکز بدل شو. خراسان په واقع کې د خپل مفهوم له مخې هغو سيمو ته ويل کېده، چې د پارس په ختيځ کې واقع وو، که څه هم د هغه تر لاس لاندې به نه و. په دې اړه ښه مثال د ساساني اخري پاچا دريم يزدګرد دی، چې ۶۴۰ کې په نهاوند کې له عربي پوځ نه له خپلې ماتې نه وروسته له خپلو ډېرو غير نظامي درباريانو سره سيستان ته ورسېد، خو "په سيستان کې د مرستې لپاره د هغه غوښتنې وانه ورېدل شوې... داسې ښکاري چې ځايي واکمنو [زنبيلانو] غوره ګڼله چې له يرغل کوونکيو سره په خپله سوله وکړي، نه دا چې دغسې پاچا ته خپل تابعيت وښيي چې د ناکامۍ لست يې اوږد و." بيا نو هغه "... له سيستان نه د خراسان په لور روان شو[18]" سيستان له خراسان نه بېل هېواد و او هغه لکه چې د مخه ويل شوي دي، د ځايي واکمنو له خوا چې په اصل کې

SABAWOON.COM

ساکا وو او د زنبیلانو په نامه یادېدل، په خپلواک ډول اداره کېده. یزدګرد بیا له سیستان نه د خراسان مرکز مرو ته لاړ، خو هلته په ۲۵۱ کې د هغه د مرزبان (والي) ماهوی په دسیسه د خسرو نومي ژرنده ګړي په لاس ووژل شو او د هغه په مرګ سره ساساني پاچايي ختمه شوه[۱۹].

د خراسان حدود حتی د ساسانیانو په وخت کې هم ناڅرګند وو، د غو مره څرګنده وه چې پارتیه او مرو د خراسان په نامه یادېدله او د مرو رغیانه یا واحه (Oasis) د ساسانیانو نظامي مرکز و. مرو په زړه پارسو کې د مارګو (Margu) په نامه یادېده، خو "د نیشاپور، هرات او بلخ درې لوی ښارونه د مرو تر لاس لاندې نه و. دوه وروستي یې زیاتره وخت د یفتلیانو تر لاس لاندې او په دې ډول حتی د ایرانشهر له واکمنۍ نه د باندې و[۲۰]" کله کله د ساسانیانو واکمني په بلخ باندې چلېده، خو د عربانو د یرغلونو په وخت کې هلته لا هم کوشاني-باختري ژبه لیکل کېده. په همدغه وخت کې و، چې فارسي په بلخ کې ننوتله. دا چې هرات د کوم مرزبان له خوا اداره کېده، یقیني نه ده او د خرداد بهه روایت چې ټول خراسان د ساسانیانو په دوره کې د یوه اسپاهبد یا سپاهبد (Spahbad) له خوا اداره کېده او هغه څلور مرزبانان تر لاس لاندې لرل، په کومې بلې منبع کې ویل شوي نه دي.

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

په عمومي ډول معلومه نه ده، چې د عربانو د راتګ په وخت کې څومره سيمې د ساسانيانو او څومره د محلي واکمنو او په خاص ډول د يفتليانو په لاس وې[۲۱]. د ايراني مطالعو متخصص پورتنۍ وينا د مير غلام محمد غبار دغه وينا له اعتبار نه غورزوي، چې وايي "... کلمه خراسان و خراسانيان دوره اسلامی از قرون اوليه هجري تا اين اواخر در جای اسم اريانا و اريانای قديم و افغانستان و افغان امروز مستعمل و در السنه و اثار مذکور و مسطور بوده است.[۲۲] "

عربان د مرو له لاندې کولو نه وروسته هلته له ځايي خلکو نه ډېر او ورسره ګډ شول او له دغه ځای نه يې د بخارا، سمرقند يا پخوانۍ سغدياني د لاندې کولو په مقصد يرغلونه کول او له هر يرغل نه وروسته به بېرته مرو ته تلل او دغه کار ډېر کلونه ونيول. دا په ۷۳۷م کې ياني د خراسان د نامه له لومړۍ يادونې نه څه کم پينځه پېړۍ او د حضرت محمد ص له وفات نه يوه پېړۍ وروسته و، چې والي اسد بن عبدالله د سمرقند پاچا غورک له مړينې نه وروسته خپله پلازمېنه له مرو نه بلخ ته نقل کړه[۲۳]. سره له دې هم عربانو د نن ورځې ټول افغانستان لاندې کولی ونه شو. دوی لا دمخه د اوومې پېړۍ په اخر کې په سيستان کې د زنبيل پاچا له لاسه سخته ماتې خوړلې وه. په ۶۹۸

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD

کې په يوې نښتې کې د قومندان عبيدالله له شل زريز پوځ نه يوازې پينځه زره سرتېري بست ته ژوندي په شا شول. د عراق او ختيځ والي حجاج بن يوسف خليفه عبدالملک ته په دې اړه خبر ورکړ، چې "د اميرالمومنين پوځ په سيستان کې له مصيبت سره مخ شو او يوازې يو څو په تښتېدلو بريالي شوي دي. دښمن د مسلمانانو په برابر کې په دغه بري سره زړور شوي او په ملکو کې يې ننوتلي او ټول جنګي حصارونه او قصرونه يې نيولي دي.(۲۴) "

دغه پېښه دغو مره مهمه ثابته شوه، چې د مؤلف کنيدي په نظر "په سهيلي افغانستان کې د مسلمانانو د پوځ ناکامي په ايران کې فتوحاتو ته د پای ټکی کښېښود.(۲۵) " له ايران نه مطلب دلته اريانه او په مشخص ډول سيستان دی. سره له دې هم عربي قومندانانو له بلخ نه يو وخت بل وخت يرغلونه کول. په دغه وخت کې ډېرې سيمې خپلواکې يا نيمه خپلواکې وې، لکه هريوا، تخار، سيستان، زابل او غور. عربانو په دغه وخت کې له امو نه پورته سيمې د ماوراوالنهر په نامه يادولې، خو دا د ځايي کورنيو د واکمنۍ او په خاص ډول د سفاريانو او غزنويانو په وخت کې و، چې په ټول خراسان يا د خراسان په ډېرو برخو کې يوه کورنۍ د واکمنې کورنۍ په شان هسکه شوه او لوړ واکمن يې د عباسي خليفه ګانو له خوا

په رسمي ډول د خراسان والي و پېژندل شول، خو د طاهريانو، صفاريانو، سامانيانو، سلجوقيانو، غزنويانو او غوريانو د حاکميت سيمې سره ډېرې متفاوتې وې او مرو د پخوا په شان اصلي خراسان ګڼل کېده، لکه چې غبار د ګرد بېزي له قول نه ليکي، چې "... چون امير محمود [غزنوي] رحمت الله از فتح مرو فارغ شد و امير خراسان شد و به بلخ آمد.(۳۲) " بله دا چې د غه لوړې واکمنې کورنۍ هغومره، چې په خپلو نومونو يادېدلې، د خراسان په نامه نه يادېدلې. دا هم د يادولو وړ ده، چې هېڅ مؤلف او په واقع کې هېڅ منبع د خراسان حد او حدود ثبت کړي نه دي. دا به له دې امله و، چې د خراسان حدود تل په تغيير کې وو او وروستۍ واکمنې کورنۍ تر پخوانيو نه لا ډېرې د هغو د مؤسسانو په نومونو يادې شوې، نه د خراسان په نامه لکه تيموري، بابري، شيباني او صفوي. غبار په خپل کتابګوټي کې د خراسان نوم د ليکوالو او شاعرانو له قول نه ډېر ياد کړی، بې له دې چې هغه يې په يوه ټاکلې هېواد کې سياسي واحد ښوولی وي. د خراسان نوم هغومره چې شاعرانو او د ژبې مينانو ياد کړی، واکمنو او نظاميانو نه دی ياد کړی. هغه لا غبار او نورو ته دغومره په زړه پورې نوم دی، چې دوی په دې اړه چوپ دي چې اريانه کله ترک شوه او خراسان څه وخت د هغې پوره ځای ونيوه. په هر

حال، خراسان او س ببرته د هغه لومړنی سیمې یوې وړې برخې طوس او نیشاپور ته ویل کېږي، چې د ایران یو ولایت دی.

افغانستان:

افغانستان له افغان او ستان نه جوړ ترکیبي نوم دی، په مانا د افغان هېواد، لکه چې دمخه ویل شوي افغان هم یو ترکیبي نوم دی، چې له ابګان او اسواکانه یې تحول کړی دی. افغان په پهلوي یا منځنۍ پاړسو کې د ابګان او په سانسکرت کې د اسواکا یا اسوه غانه په نامه د پښتنو لپاره په کار شوی. په داسې حال کې چې پښتنو ځانونه پښتانه یا پختانه بلل او خپل هېواد یې د پښتونخوا په نامه یادوه. دا ډېر وروسته و چې دوی هم د افغان نوم د ځان لپاره ومنه. د دغه تحول تر څنګه یوه بله پروسه هم روانه وه او هغه دا چې د افغانستان او سېدونکي د مذهب، قوم، ژبې، جنس او اجتماعي دریځ له توپیر نه پرته د افغان په نامه یاد شول، په داسې حال کې چې هر یوه خپل قومي هویت هم وساته. اساسي دا ده، چې په دغه تحول سره ملي هویت، قومي هویت عوض نه کړ او ملي هویت د ټولو قومونو له پاسه دغسې یو چتر شو، چې د افغانستان ټول قومونه او ټول وګړي به د هغه په سوري

Web Publication www.sabawoon.com - All Rights Reserved by Prof. M. Hassan Kakar PHD